

ALFONS PILORZ

NA ŚLĄSKU CIESZYŃSKIM *JUCHA* JEST BIAŁA

W pracy niniejszej, bardziej leksykograficznej niż leksykologicznej, zestawiam około setki wyrazów z gwary Śląska Cieszyńskiego, których cechą wyróżniającą jest posiadanie w języku ogólnonarodowym odpowiedników na płaszczyźnie *signifiant* przy daleko idących różnicach na płaszczyźnie *signifié*¹.

Śląsk Cieszyński, najdalej na południowy wschód wysunięty skrawek historycznej dzielnicy śląskiej, leży po obu stronach granicznej Olzy. Jako zachodnią granicę językową, na terenie Czechosłowacji, przyjmują linię tradycyjnie wyznaczaną przez dialektologów polskich². Na terenie Polski w grę wchodzi dawne powiaty Cieszyn i Bielsko (mówię o podziale administracyjnym istniejącym tu – w nawiązaniu do stanu przedwojennego – do r. 1951, w ramach którego Bielsko, na Śląsku, i Biała, w Małopolsce, były odrębnymi miastami i stolicami powiatów). Na północy łańcuch granicznych miejscowości tworzą Zebrzydowice (kolejowe przejście graniczne do ČSSR) – Bąków – Zbytków – stare miasteczko Strumień – (znaczna wieś parafialna Zarzeczce została zatopiona przez Zalew Goczałkowicki) – Zabrzeg – Dziedzice³. Jest to dawna granica austriacko-pruska (1742-1920), niewiele wybiegająca poza linię słynnej kolei Wiedeń-Warszawa i Wiedeń-Lwów (rozgałęzienie właśnie w Dziedzicach). Na wschodzie granicę wyznacza rzeka Białka oraz masywy Klimczoka i Baraniej.

¹ Odpowiedniość ta może być całkowita (jak w wyrazie *futro* gw. 'karma'), a więc jakby homonimiczna, lub też częściowa, aczkolwiek wyraźna, jakby paronimiczna (cf. *baḡoro* 'jelito', który to wyraz użytkownikowi języka polskiego spoza omawianego terenu nie może nie kojarzyć się z pożyczką *bachor* (hebr. *bāchūr*). Najczęściej chodzi tu o różnice wynikające z fonetycznych cech gwarowych śląskich, takich jak przechodzenie pochylonego *ā* w *o*, typu *gnāt* = *gnot*. Por. np. K. Dejna. *Dialekty polskie*. Wrocław 1973 s. 263; t e n ż e. *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa-Łódź 1981 s. 40. Osobne zagadnienie stanowią bardzo liczne wyrazy gwarowe względem swych odpowiedników ogólnonarodowych zakresowo węższe – jak *křičec* 'krzyczeć z bólu', a nie: 'głośno wołać' czy 'rugać' – lub szersze – jak *žebro* 'żebak', ale i 'kaleka'.

² Wśród najnowszych zob. Dejna. *Atlas* s. 38 oraz mapy 1-100; J. Basara. *Słownictwo gwar Śląska na terenie Czechosłowacji*. Wrocław 1975 mapy 1-12 w tekście i mapy 1-162.

³ Obecnie połączone z leżącymi na południe Czechowicami w jeden duży organizm administracyjny Czechowice-Dziedzice.

Rzecz prosta, i ten niewielki region nie jest całkowicie jednolity gwarowo, zwłaszcza w zakresie słownictwa, o czym szczegółowo mówi wspomniana praca J. Basary. O ile izofony dość wyraźnie wyodrębniają kraniec południowy (Łomna Górna i Dolna, Mosty, Jabłonków, Bukowiec, Jaworzynka, Istebna, Koniaków)⁴, o tyle izoleksy przedstawione przez Basarę równie często odgradzają część południową od centrum i północy, jak część wschodnią od zachodniej. Co więcej, nawet w obrębie jednej wsi o zupełnej jednolitości mówić nie sposób.

Słownictwo, którego jeden z elementów tu prezentuję (zastrzegając się, że lista nie jest kompletna, ale z całą pewnością obejmuje znakomitą większość przedstawicieli interesującej nas kategorii), znane mi jest z rodzinnej wsi Pruchna, pow. Cieszyn, graniczącej na północy z Zebrzydowicami i Bąkowem, położonej na przecięciu szosy Cieszyn–Katowice ze wspomnianą linią kolejową warszawsko-wiedeńską. W domu język ogólnonarodowy nie był w użyciu. Do 1939 r. kontakt z polszczyzną literacką ograniczał się do szkoły oraz kościoła. W czasie wojny miejsce tej ostatniej zajął język niemiecki, ale środowisko językowe domowe i sąsiedzkie pozostało niezmienione. Dopiero od 17 r. życia (1945–1950: szkoła średnia w Cieszynie, potem studia i praca w Lublinie) stały kontakt ze środowiskiem gwarowym uległ najpierw częściowemu, potem niemal całkowitemu zerwaniu.

Ojciec, urodzony w r. 1883, kowal w majątku, pochodził z sąsiednich Ochab (także w powiecie cieszyńskim), a matka, urodzona w r. 1892, pochodzi z Rudzicy (w powiecie bielskim, mniej więcej w środku prostokąta Skoczów – Strumień – Dziedzice – Bielsko). W pierwszym okresie małżeństwa (1909–1924) rodzice mieszkali w Drogomyślu, pow. Bielsko, 2 km na wschód od Pruchnej, następnie, aż do 1949, przebywali w Pruchnej, a od tego roku do 1957 w Ochabach.

Jako dziecko zauważałem, że gdy większość sąsiadów urodzonych w samej Pruchnej mówiła *aspún*, ‘przynajmniej’, u nas mówiło się *ħoc* (lub *ħocóś*); podobnie *zaros* (lub *zarozy*), a nie *pożat*, *vesomy*, a nie *vešomy*, *čyrviŋny*, a nie *čyrviŋny*, *každy*, a nie *koždy*⁵.

Gwałtowny rozpad gwary, najbardziej widoczny na płaszczyźnie leksemowej⁶, skłania do utrwalania tego, co za 10–15 lat bezpowrotnie przepadnie⁷. Tłumaczy więc także chęć opublikowania niniejszego słowniczka, rozumia-

⁴ Por. np. mapę 41 w *Atlasie K. Dejny*.

⁵ Ale jednak *koždovy* ‘codzienny’ (zwłaszcza o ubraniu).

⁶ Zgodnie z tradycją martinetowską *leksemy*, monemy słownikowe, przeciwstawiamy *morfejom* (monemom gramatycznym); pierwsze tworzą listy otwarte, drugie – zamknięte.

⁷ Nawet w transkrybowanych przez J. Basarę (jw. s. 44–50) tekstach spotykamy wtręty słownictwa, którego żadną miarą nie można uznać za gwarowe: „[...] *ić za pracúm, poŋevaź byŋem* [...] *śrotkuf do żyćo*” (Jan Cymorek, Niebory) s. 46; w gwarze podkreślone elementy brzmiałyby: *robotúm, boħ byŋ* (albo: *bo byŋeħ*), zaś odpowiednikiem *środka* jest *postródek*, w tym kontekście niemożliwy.

nego, oczywiście, jako surowy materiał do ewentualnej dalszej „obróbki” językoznawczej.

Za kryterium decydujące o umieszczeniu w słowniczku uznaję nieobecność znaczenia gwarowego danej jednostki leksykalnej w *Słowniku Języka Polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego.

1. *Baxoro* ‘jelito’⁸ (*bachor* = *gist*, pl. *gizdy*; *żgol*; *smarkoč...*)⁹. W l. mn. *baxora* ‘jelita, kiszki, wnetrznosci’. W tym samym polu derywacyjnym warto zauważyć *baxur* ‘brzuch’, znany Brücknerowi w postaci *bachorze* (*Słownik etymologiczny języka polskiego*. Przedruk z I wydania. Warszawa 1957)¹⁰ oraz *baxraty* ‘gruby’, *baxroč* ‘grubas’, także pogardliwie ‘burżuj’.
2. *badać se* ‘kierować się’ (*badać się* = ?¹¹).
Składnia: *badać se ku*: *badej se ku xaufe* ‘kieruj się ku chałupie, nie zapomnij wracać’.
3. *Bagno* ‘błoto’ (*bagno* = *bařoyo* lub *bařina*).
Brückner zna formę *bařina* (lub *bařina*), którą wiąże z prastowem *bara* (por. *Barycz*).
4. *Bezmalı* ‘ponoć’ (*bez mała* = *nyamal*).
Formy *bezmala* podanej przez K. Gołębiowskiego¹² nie znam. Cieszyniacy przechodzący na język ogólnopolski używają często formy *bez mała* ze znaczeniem śląskim.
5. *Błaxa* ‘palenisko, trzon kuchenny’ (*blacha* = *plex* lub *blex*). *Blex* jest zapożyczeniem z niemieckiego (*Blech*), *plex* przeszedł za pośrednictwem czeskim (por. Brückner).
6. *Borek* ‘wiertło’ (*borek* = *losek*).
SJP podaje tylko *bormaszynę* (= niem. *Bohrmaschine*).
7. *Branś* ‘banda, hałastrą’ (*branża* = ?).
Dop. *branży*. Znaczenie mocno pogardliwe¹³.
8. *Buxta* ‘ciasto drożdżowe, lekko słodzone, bez dodatków w rodzaju kruszonki czy marmolady, pieczone w blaszanej formie’ (*buchta* = ? (tak w znaczeniu łowieckim jak i żeglarskim, a także w znaczeniu ‘niewielkiej zatoki’)). Znana mi *buchta* nie jest – jak chce Gołębiowski – *babką* (bo tę, noszącą nazwę *babuśka*, piecze się w ozdobnej formie okrągłej, *bunclo-*

⁸ Zastosowana tu transkrypcja nie odbiega od przyjętej przez Basarę (jw.).

⁹ W nawiasie, po znaczeniu ogólnopolskim, podaję – po znaku „=” ‘równa się’ lub „≡” ‘równa się w przybliżeniu’ – odpowiedni wyraz śląski.

¹⁰ Pierwsze znaczenie ‘moczar’, drugie ‘brzuch’: «rzepą napchany *bachor*», Wacław Potocki.

¹¹ Pytajnik oznacza brak odpowiednika albo brak odpowiednika wyraźnego, lub wreszcie „ignoramus” autora.

¹² *Słowniczek gwarowy*. W: M. Pilch. *Wisła naszych przodków*. Wisła 1979 s. 78-82.

¹³ Por. poz. nr 2 w: A. Pilorz. *Emprunts romans dans le silésien de Cieszyn*. RH 25:1977 z. 4 s. 67.

vej¹⁴, z otworem w środku), ani też notowaną w SJP jako *reg.* ‘słodką bułką z konfiturą’. Rację zdaje się mieć Brückner łącząc *buchtę* z czeskim *bouchati*¹⁵, tym bardziej że i sama rzecz z Czech chyba pochodzi (wśród stereotypów śląskich funkcjonuje stereotyp Czecha nie lubiącego się prze-męczać, co to najwyżej sobie ceni „houslički a bouchty”).

9. *Bucôr* ‘duże naczynie’ (*bucior* = *χramp*, *χarboŭ*).
Odnosi się głównie do naczyń używanych przy gotowaniu karmy dla zwierząt, stąd często odcień pogardliwy; pierwotnie *bućorami* były tylko naczynia drewniane¹⁶.
10. *Buŷka* ‘końskie excrementum’ (*bułka* = *żymŷa*).
Jest to użycie zgodne z dawnym znaczeniem, jeszcze notowanym przez SJP: ‘okrągła, wypukła bryłka; bulka, pęcherzyk, bąbelek’; por. łac. *bullā*. Mapa nr 93 u Basary (jw.) wykazuje wprawdzie dla najbliższych punktów – Kaczyc i Gumien – tylko ogólnopolską *buŷkę* ‘pieczywo’, a dla Dziegiełowa i Ustronia *buŷkę* obok *żymŷy*, ale tenże autor słusznie zalicza (s. 86) *buŷkę* do wyrazów nowo przyjętych z języka polskiego.
11. *Ceġęka* ‘metalowy wkład do rozgrzewania żelazka’ (*cegielka* = ?).
Wyraz podstawowy *ceġa* nie wykazuje żadnych różnic znaczeniowych.
12. *Cera* ‘córka’ (*cera* = ?¹⁷).
Brak w gwarze zdrobnień typu *córeczka*, *córuś*...
13. *χlastać* ‘pić, żłopać (tylko o napojach wysokowych)’ (*chlastać* = *χlupać* ogólnop.); *maznyć* (w użyciu tylko perfectivum)).
Istnieje derywat *oxlasta* ‘pijus’.
14. *Cma* ‘ciemno’ (*ćma* = *ćmok*; *gmyr*).
Przysłówek, w opozycji do *widno*: *je ćma* odpowiada na pytanie *jak taj je?* – *ćmok* zakłada pytanie *co tam je?*
15. *Depo* ‘remiza strażacka’ (*depo* = ?).
Z fr. *dépôt*¹⁸. Odmienia się jak *siano*. Dwa podane w SJP (za *Słownikiem Warszawskim*) znaczenia w gwarze zupełnie nieznanne.
16. *Drŷp* ‘drobiazg’ (*drób* = *goŷyć*).
Może określać małe dzieci. Najczęściej o słabo wyrosniętych kartoflach itp.

¹⁴ Z Bolesławca, niem. Bunzlau; te formy kamionkowe ustępują stopniowo miejsca metalowym. *Bünclokami* nazywa się do dziś gliniane garnki polewane. Ciekawym faktem jest istnienie przymiotnika *bünclowy*, typu *metalowy*, *rtęciowy*, przy braku odpowiedniego rzeczownika **büncel*.

¹⁵ Nieco dziwi w przykładzie Brücknerowskim z XVI w. (skąd zaczerpnięty?): «wieśniacy *buchty* rozdęte drożdżami warzą» orzeczenie w postaci czasownika *warzą*. Może chodziło tu rzeczywiście nie o pieczywo, a o ciasto drożdżowe gotowane na wodzie (lub parze; por. popularne na Śląsku kluski /*gajuski*/ na parze).

¹⁶ Jeszcze na przełomie XIX i XX w. moja matka widywała mleko wywożone z Rudzicy do Bielska w konwiach drewnianych, które codziennie po użyciu kilkakrotnie wyparzano.

¹⁷ Brakujący rzeczownik zastępują wyrażenia z orzecznikami: np. zamiast *miała różową cere* – *była rużowo na gymb'e*.

¹⁸ Cf. Pilorz, jw. s. 68.

17. *Dřyfko* 'beczka na kapustę' (*drzewko* = *strůmek*).
Mapa nr 89 u Basary (jw.) wykazuje dla całego obszaru (poza krańcem południowym: Istebna, Jabłonków, Mosty, Łomna) tylko *bečkę*; piwo, smoła, paliwa istotnie są przechowywane w *bečkach* (*bečka* to także 'beczkowóz'), natomiast kapusta jest deptana i trzymana w *dřyfkaχ*. Podobnie jak *faska* (znana SJP), *dřyfko* jest u góry otwarte, *bečka* zaś ma tylko mały otwór zatykany *špůntem*.
18. *žezina* 'wieś' (*dziejzina* = ?).
žezina określa tak *Dorf*, *village*, jak i *Land*, *campagne*. Z dziedziczeniem się nie kojarzy, ponieważ *dziejziczyć* to *yerbovať*, z niem. *Erbe*.
19. *živać še* 'patrzyć (się)' (*dziwić się* = ?).
Jedyny możliwy przedrostek to *po-*: *poživać še*, natomiast np. *przy-* wy-maga innego czasownika: *prizdřić še*.
20. *žik* 'dzikus, odludek' (*dzik* = *žiko švina*).
Bliski znaczeniowo przymiotnik *živoki* 'dziki, dziwaczny'; np. *živoko kačka*, *živoki kuobuk* 'dziwaczny kapelusze'.
21. *Fara* 'probostwo' (*fara* = *farny kościół*).
Zanotowaną w SJP formę derywatu *fararz* można spotkać tylko w starych zapisach, na nagrobkach itd.; jedyną formą używaną na codzień jest *faroš* 'proboszcz', podczas gdy 'wikary' to *paterek*.
22. *Fedrovať* 'wykazywać elastyczność' (*fedrować* = ?).
Podczas gdy górniczy wyraz *fedrować* wywodzi się od niem. *fördern* 'wydobywać', wyraz gwarowy od *federn* 'sich beim Druck elastisch zeigen'¹⁹, stąd np.: *ta kolasa dobre fedruje*.
23. *Futro* 'karma' (*futro* = *kožuχ*).
Derywat czasownikowy *futrować* występuje w SJP, ale tylko ze znaczeniem 'zajadać, pałaszować'; w tej sytuacji gwara używa formy zwrotnej *futrovať še*. Czasownik przechodni oznacza karmienie, zwłaszcza koni.
24. *Gyatko* 'ślisko' (*gładko* = ?).
J. Basara (jw. s. 86), wskazuje słusznie na konkurencję *ślisko*.
25. *Gnot(ek)* 'pień do rąbania (drwa, mięsa)' (*gnat* = ?).
Gnot spotykamy także w każdej kuźni: stoi na nim kowadło. *Słownik etymologiczny języka polskiego* Franciszka Sławskiego (t. 1) sygnalizuje „dial. ogólnopol. *gnát* też 'gruba noga; kawał drzewa, pniak' (już u Lindego)”. Częste jest użycie przenośne, żartobliwe, o osobie przysadzistej, słusznej tuszy.
26. *Goųyc* 'drób' (*gawiedz* = *pakaš, palastra*).
Por. wyżej, nr 16. Może się również odnosić do drobniejszych zwierząt gospodarskich. „Członek” takiej podwórkowej wspólnoty zwierząt to *goųednik*.

¹⁹ H. Paul. *Deutsches Wörterbuch*. 7. Aufl. Halle 1960.

27. *Gūnek* 'przejsście (między rzędami)' (*ganek* = ?).
Występuje przede wszystkim w kościele i szkole, między rzędami ławek, w sali kinowej itp. Takie znaczenie bliższe jest niem. źródłu *Gang* 'przejście', niż znaczenie ogólnopolskie.
28. *yečepeče* 'owoc dzikiej róży' (*eciepecie* = *dřistu xlastu*).
Sławski (jw.) łączy *heczepecze* z *hetką*. Kazimierz Nitsch (*Studia z historii polskiego słownictwa*. Kraków 1948 s. 78) pisał o *heczepecze* 'głogu' jako o wschodnim regionalizmie. Czy nie widzieć w śl. *yečepeče* zapożyczenia z niem. *Hagebutte* 'Frucht der wilden Rose'?²⁰
29. *γrozny* 'wielki' (*groźny* = ?).
Por. górnośląskie *srogi* 'wielki'.
30. *γyc* 'gorąco, upał, żar' (*hyc* = ?).
Pożyczka niem: *Hitze*.
31. *Ikro* 'łydka' (*ikra* = *rybo kaša*).
Obficie zaświadczone u Basary, przedmiot dokładnej analizy u Sławskiego.
32. *Jelito* 'kaszanek' (*jelito* = *střevo*).
Obok *jelit* 'kaszanek' wypełnionych *gardavą* (kasza, najlepiej poganka, mielone mięso, krew, pieprz, majeranek), znane są też jelita *žymłoki*, bez krwi, w których rolę kaszy spełnia ciasto pszenne. Nazwa *krupńoki* znana jest tylko jako wyraz „obcy”, górnośl. Dla odpędzenia od czegoś używa się żartobł. powiedzenia *psika kuta něxej tego jelita*.
33. *Języć še* 'puszyć się' (*jeżyć się* = ?).
Nagminnie używane przy oplotkowywaniu bliźnich.
34. *Juxa* 'skwaśniałe mleko, jeszcze nie zsiadłe' (*jucha* = *čyrvūno*).
Wśród bardzo licznych znaczeń, od 'krwi' do 'gnojówki'²¹, Sławski tego nie wymienia. Wydaje mi się trudny do określenia zasięg tego znaczenia *iuxy*, znaczenia chyba już ginącego.
35. *Kabot* 'sukienka kobieca nie należąca do stroju ludowego' (*Kabat* = ?).
Kabot funkcjonuje także jako określenie 'marynarki', co nie jest już wyrażnie śląskie.
36. *Kabotek* 'biała bluzka kobieca haftowana, element paradny stroju ludowego' (*kabatek* = ?).
37. *Kadγup* 'wyzwisko zwłaszcza wobec zwierzęcia' (*kadtub* = ?).
Nazwy naczyń i sprzętów funkcjonujące jako wyzwiska i określenia pogardliwe nie są rzadkością w gwarach.
Na uwagę zasługuje też derywat *kadγubek* 'domek dla ptaków, najczęściej szpaków'.

²⁰ M. Brzeziniowa. *Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych*. I. *Południowokresowa polszczyzna Żydów*. Warszawa-Kraków 1979 (ZNUJ. Prace Językozn. z. 65) s. 51. Autorka podaje *ecie-pecie* jako kresowe (lwowskie) określenie 'owocu dzikiej róży'. Dla jednego tylko z informatorów autorki *ecie-pecie* to 'pieniądze'.

²¹ Paul, jw. „*Jauche* [...] urspr. ostmd., aus dem Slaw. (polnisch und sorbisch *jucha*) entlehnt”.

38. *Kanūn* 'armata' (*kanon* = ?).
Źródłem niem. *Kanone*, z fr. *canon* (a to z wł. *cannone*).
39. *Kark* 'szyja' (*kark* = ?).
W czeskim i słowackim też występuje dla *krk* znaczenie 'szyja'²².
40. *Kartač* 'szczotka' (*kartacz* = *karteč* lub *kartač*).
Najprawdopodobniej zapożyczenie z wł. za pośrednictwem dialektów Vorarlbergu i Tyrolu²³.
41. *K'iška* 'zsiadłe mleko' (*kiszka* = *střevo*; *jel'ito*).
Jest u południowych sąsiadów: moraw. *kyška*, słowac. *kyška*. Obszerne omówienie u Sławskiego.
42. *K'ita* 'udziec, szynka'; *k'ito* 'udo' (*kita* = *úvečec*, *uogūn*).
Dajūm mi tam dva fūnty z k'ity – słyszało się u rzeźnika, a raczej masarza. Od drugiego wyrazu mamy derywat *k'itovač* 'iść szybko, energicznie'.
43. *Knut* 'knot' (*knut* = ?).
44. *Koloř* 'kołodziej' (*kolarz* = *bicyklista*).
Zanotowane już przez Nitscha (*Dialekty polskie Śląska* cz. 1 1939 s. 205 Por. Sławski, jw. t. 2).
45. *Koūūr* 'mały stawek, kałuża' (*kawior* = ?).
Sławski daje, ibid., *kawior* 'kałuża, dół z wodą' jako dialektalne. W *koūoře* nie hoduje się ryb; służy jedynie domowym kaczkom i gęsiom.
46. *Krūlic* 'o głosie wydawanym przez świnie' (*królować* = ?).
Sławski zna formę *krulic*. Znaczeniowo wyraz śląski stoi pośrodku między *χρεχταć* '„odzywać się” z zadowoleniem, przymilnie', raczej na wdechu, a *kvičec* (z bólu, z głodu), i znaczy 'okazywać lekkie zaniepokojenie, początki głodu itp.', raczej na wydechu.
47. *Kucać, kuckać* 'kaszeleć' (*kucać* = *čympeč*).
Słownik Sławskiego wskazuje na użycie także w dialektach poza Śląskiem (Wielkopolska, Krajna). Jako nomen actionis *kucañi* względnie *kuckañi* rzadkie; częstsze *křipota*, od *křipač*. *Kašel* tylko w nazwie *čorny kašel* 'koklusz'²⁴.
48. *Kfak* 'karpień, brukiew'²⁵ (*kfwak* = *kfwakañi* (?)).
„Geografia wyrazu (scil. Cieszyńskie, Żywieckie, Wadowice, Myślenice, Orawa, Spisz) przemawia za pożyczką ze słowackiego” (Sławski).
49. *Kfit* 'wódka' (*kfwit* = ?).
Lokalny wariant *okowity*²⁶. Derywat *kfitpūmpa*.

²² Cf. Sławski, jw. t. 2. Tamże wskazówka o znaczeniu 'szyja, gardło, grdyka' stind. *krka-*.

²³ Pilorz, jw. s. 71.

²⁴ Basara, jw. mapa 136.

²⁵ *Brassica napus*. W drobnym gospodarstwie chłopskim ważny składnik karmy świń i bydła rogatego.

²⁶ Pilorz, jw. s. 77.

50. *Lutovač* ‘żałować (kogo), użalać się’ (*lutować* = *lytovač*²⁷).
51. *Łax, ŋax* ‘utrącajusz, kłamliwy, niepoważny’ (*łach* = *šmata, rvot*).
Szczegółowy opis u Sławskiego t. 4. Odnoszone wyłącznie do mężczyzny.
Pochodne: *ŋašyško, ŋašyna*.
52. *Łacno, ŋacno* ‘tanio’; *łacny, ŋacny* ‘tani’ (*łacno* = *po leku*).
Przysłowie: *łacny tovor pši žerŋm*.
53. *Łović, ŋović* ‘szukać’ (*łović* = *ŋytač* (ryby, raki ...))²⁸.
54. *Łupa, ŋupa* ‘wydra, flądra (wyzw.)’ (*łupa* = *łupina*).
Pochodzenie łacińskie: *lupa* ‘wilczyca’; por. *lupanar*.
55. *Mašynk’i* ‘zapałki’ (*maszynki* (np. do mięsa) = *mašynk’i*).
Cf. J. Basara, op. cit., mapa 91 (nie wykazuje formy *šark’i*, w okresie międzywojennym jeszcze bardzo żywotnej).
56. *Motyka* ‘flądra (wyzw.)’ (*motyka* = *kopačka*).
Przykład częstego użycia wyrazów mało znanych, źle przyswojonych, jako wyzwick (np. *demokrat* równało się *neznabŋk* ‘bezbożnik, łajdak’).
57. *Nagrovač* (z kim, czym) ‘dręczyć’ (*nagrywać* = ?).
58. *Naprany* ‘pijany’ (*naprany* ‘ten, który się naprał’ = ?).
Zamiennie używa się *ŋožraŋy* lub *ŋožarty*.
59. *Nasŋfol* ‘naumyślnie’ (*na schwał* = *ŋepski, yerski*).
Ciekawy przypadek zmiany kategorii gramatycznej.
60. *Nėboga* ‘nieboszczka’ (*nieboga* = *boročka*).
Niemożliwe użycie w stosunku do osoby żyjącej.
61. **Odbyvač* ‘zadawać karmę’ (*odbywać* = ?).
62. **Oferma* ‘spryciarz, żywy, obrotny’ (*oferma* = *trŋmba, mašlok*).
63. **Ostuda* ‘kłopot’ (*ostuda* = ?).
Podobnie czas. *ŋostužič se* znaczy ‘kłopotać się, użerać się’.
64. **Ožŋmbyŋ* ‘wrażliwy na zimno’ (*oziębły* = *bele jaki*).
65. *Paŋynka* ‘żrenica’ (*panienka* = *frelka*).
Synonimem *paŋynk’i* *lal’ička*²⁹.
66. *Pavlač* ‘cbór w kościele’ (*pawlacz* = ?).
67. *Piloř* ‘właściciel tartaku, robotnik tartaczny’ (*pilarz*³⁰ = ?).
Podobnie jak w niem. (*Säge, Sägewerk*), jedno określenie na ‘piłę’ i ‘tartak’.
68. *Pisany* ‘w paski (np. materiał)’ (*pisany* = *pisany*).
Por. *pisanka* (pierwotne znaczenie ‘rysować’; Brückner).
69. *Pŋačka* ‘łza’ (*ptaczka* = ?).
Zaświadczone przez Basarę (jw. p. 70) występuje w utworach poetki ludowej z mojej wsi, Emilii Michalskiej:

²⁷ Z niem. *löten*. Często także *cynować*.

²⁸ Cf. Sławański, jw. t. 5 s. 229-232.

²⁹ Podobnie we francuskim np.: łac. *pupilla* ‘dziewczynka’ \geq *pupille* ‘żrenica’.

³⁰ Robotnik obsługujący piłę mechaniczną przy wyrębie drzewa.

Chocież czas pokroczył naprzód rokami,
jeszcze leją oczy moje *plączkami*.
Jeji za mną po chałupie ciyń chodzi,
nigdy sie z tym moji serce nie zgodzi³¹.

70. *Płat* ‘płaca’ (*płat* = *kyns*).
71. *Płec* ‘łódka’ (*plęc* = ?).
Brückner podaje „*płet, płta* [...] o tratwie i łodzi [...]”.
72. *Počynać se* ‘puszyć się’ (*poczynać sobie* = ?).
K. Gołębiowski (jw. s. 80) oddaje ten czasownik przez ‘paradować’.
73. *Podłyy* ‘mizerny (tylko o rzeczach)’ (*podłyy* = *χαχαρ*).
74. *Pokłodać (na)* ‘wróżyć’ (*pokładać* = ?).
Np. suchy marzec i mokry maj, to *pokłodo* na dobry urodzaj.
75. *Přeciwny* ‘niegrzeczny (o dziecku), dokuczliwy’ (*przeciwny* = z *drugii strůny*).
- Istnieje rzeczownikowy derywat *präciva* ‘nieznośny bachor’.
76. *Přočyl* ‘krewny’ (*przyjaciel* = *kamrat*).
- Zob. np. u wspomnianej E. Michalskiej, początek wiersza *Wiesieli*.
- U gorola wiesieli, wiesieli.
Zeszło sie moc *przocieli, przocieli*,³²
77. *Puk’el* ‘garb’ (*pukiel* (włosów) = *fala*).
- Przymiotnik *puklatyy* ‘garbaty’.
78. *Rosůny* ‘woda słona z czosnkiem, pieprzem itd.’, w której marynuje się mięso wieprzowe przed wędzeniem (*rosót* = *polyfka z rýnsa*).
79. *Rezykovać* lub *ryzykovać* ‘zadziornie dyskutować, pyskować’ (*ryzykować* = *vożyć se na*).
80. *Řůnžić* ‘mówić’ (*řůdžić* = *regyrovać*).
- Podobny *vyřůnžać* ‘opowiadać’.
81. *Řykać* ‘modlić się’ (*řzec* = *pořežec*).
- Znane przysł.: *Z usmarkanym se nie najy, z baranym se nie nařyko*.
82. *Skapnyć* ‘zginąć (zwłaszcza o małych zwierzętach), skapieć’ (*skapnać* = ?).
- Synonim *uuginyć*.
83. *Skozać* ‘dać znać’ (*skazać* = *řosądzić na*).
84. *Skrovać (na płać)* ‘zbierać się na płacz’ (*skrawać* = *skrovać*).
- Tylko użycie bezosobowe: *skrovo mu na płać*.
85. *Skrovek* ‘piętka chleba, przylepka’ (*skrawek* = *kůnšček*).
- Mapka 96 J. Basary ukazuje na południu konkurencję *krajička*; w północnej części omawianego regionu *krajiček* to ‘kromka’.

³¹ Utwór *Darmo ...* ze zbioru *Chylą się moje dni*. Warszawa 1980 s. 16.

³² Ze zbioru *Chłopskie słowo*. Warszawa 1977 s. 41.

86. *Skřyntny* 'marudny (o dziecku)' (*skřętny* = *staroblivy*).
87. *Stůšny* 'poważny' (*stuszny* = ?).
Znane jest powiedzenie: *stůšny jak kocur f k'ermaš*.
88. *Snoć, snoći* 'ponoć' (*snać* = *vidać*).
89. *Spatki* 'z powrotem' (*spadek* = *zvéšitošć; yerboúizna*).
90. *Spodek* 'spódnica „miejska”, nie należąca do stroju ludowego' (ta ostatnia, to *spodnica*) (*spodek* = *talyřik*).
91. *Spůrnny* 'krnąbrny, uparty' (*sporny* = ?).
Pochodne: *spůra, spůrok*, oba stosowane do dziewczynki i chłopca.
92. *Spravić* 'naprawić' (*sprawić* = *sfůndovać* 'kupić').
Natomiast *spravić se* 'utyć, lepiej wyglądać' (o ludziach i zwierzętach).
93. *Sprovny* 'grzeczny (o dorosłym), dobrze ułożony, towarzyski' (*sprawy* = *dobry*).
94. *Starać se* 'martwić się, smucić się' (*starać się* = ?).
Stąd *starość* to 'zmartwienie', a nie tylko 'podeszły wiek'.
95. *Starka* 'babcia' (*starka* = ?).
Paralelne do *starik*, podczas gdy *žadek* to *žod* 'żebrak, kaleka'.
96. *Stolica* 'szeroka ława' (zwłaszcza na czterech nogach; *čava* stoi często na dwóch pionowych deskach) (*stolica* = ?).
97. *Staůać krove* (*šfíne...*) 'prowadzić do byka (knura...)' (*stawiac* = ?)
98. *Svobodny, svobodno* 'nieżonaty, niezamężna' (*swobodny* = ?).
99. *Šaty* (plur. tantum) 1° 'suknia kobieca nie ludowa' (ta: *sukňa*); 2° 'ubranie męskie odświętne', obecnie częściej: *ancuk*, z niem. (*szaty* = *čobleče*).
100. *Ščekac* 'kiepski materiał, mizerna tkanina' (*szczekacz* = *pyskoć*).
101. *Šnycele* (plur. tantum) 'wytloki, wyślodki' (*šnycel* = *šnycel*).
102. *Šyžić* (**osyžić*) 'oszukiwać, okpiwać' (*šyžić* = *našmyvać se*).
Najczęściej o pożywieniu: 'marnie karmić domowników lub inwentarz'.
Przym. **ošydney* 'zdradliwy'.
103. *Šykovny* 'grzeczny' (*šykovny* = ?).
104. *Šýrka* 'zacierka' (*šcierka* = *šmata*).
Obrazowe określenie pokracznego, powolnego chodu: *úže jak svop* (scil. karaluch) *po šýrce*.
105. *Šćigać se* 'z trudem wytrzymywać' (*šćigać się* = *gũnić se*).
Składnia: *šćigać se komu*, użycie tylko bezosobowe (*juž mi se šćigo*) w odniesieniu do osób, rzadko do rzeczy (*šćigo se tymu*, np. belce, która zaczyna się wyginać).
106. *Tůmpać* 'tupać' (*tompac* (górn.) = *tůmpac*).
Por. dawniejsze *tępac* (Brückner).
107. *Topić* 'ogrzewać' (sztucznie; nie ciałem, słońcem itd.) (*topić* = *topić*).
Różne aspekty czynności wyrażają *natopić, zatopić*.
108. *Truška* 'indyczka' (*trusia* = ?).
Samiec nazywa się *trušok*. Żadnych skojarzeń z królikiem.

109. **Ub'ygać* 'zbiegać (o mleku, zupie), uciec (np. o odchodach)' (*ubiegać* = *pšedb'ygać*).
110. **Ub'yrac' še (s čym)* 'zajmować się czym' (*ubierać się* = **oblykać še*).
111. *Videŷki* 'widelec' (*widelki* = *wideŷki*).
Nie znam formy sing. *videlka*, którą podaje J. Basara, mapa nr 97. Brak też dawnej formy *widelko* notowanej w SJP.
112. *V'ec* 'rzecz' (*wiec* = ?).
Brückner wskazuje na prasłowo *wiec* 'rzecz', zachowane w czesk., łuż. etc.; por. z gockim *waihts*, niem. *wiht* 'rzecz'.
113. *Vubec* 'w ogóle' (*wobec* = ?).
114. *Vymašćić* (co) 'zbroić' (*wymašćić* = *vymašćić*).
115. *Vyrostek* 'prosiak odsadzony od matki, warchlak' (wyrostek = *mųożok*).
116. *Vyzvolić se* 'zastrzec sobie, „zażyczyć” sobie' (*wyzwolić* = ?).
117. *Zalŷnkŷny* 'wgłębiony' (*zalękniony* = *vystrašŷny*).
Por. prasł. **lękati* 'zaginać, uginać, giąć, krzywić' (Sławski t. 4 s. 207).
Zob. także *lęk*, *lękawa*.
118. *Zaplatac (nogami)* 'ledwie powłóczyć nogami' (*zaplatac* = *plyść (varkoč)*, forma dok. *splyść*).
119. *Zastympovać* (kogo) 'bronić' (*zastępować* = *być za kogoś*).
120. *Zaś* 'znowu' (*zaś* = ?)³³.
121. *Zbijać* 'zabijać (głównie o świni)' (*zbijać* = *zbijać*).
122. *Zbruŷ* 'narzędzia rolnicze' (*zbroja* = ?).
Znaczenie jeszcze zanotowane jako ludowe u Brücknera.
123. *Zobovka* 'mitręga' (*zabawka* = *baŷidło, baŷidno*).
Podobnie *zobovny* 'pochlaniający wiele czasu'.
124. *Zocny* 'ceniony, pożądany' (*zacny* = *jak še patši*).
Przysłówka brak.
125. *Zvŷli* 'z powodu' (*z woli* = ?).
126. *Zvyk* 'zwyczaj'.
127. *Žurek* 'w stroju cieszyńskim jedwabna chustka nakładana na biały czepec koronkowy i wiązana z tyłu'³⁴ (*žurek* = *žur*).

Trzymając się ściśle przyjętego na wstępie kryterium (nieobecność znaczenia gwarowego danej jednostki leksykalnej w SJP), musiałem wyeliminować ok. 1/3 przygotowanych w pierwszym etapie materiałów, np. *kartŷn* 'perkal' czy *žyvotek*³⁵, ponieważ – choć ogółowi Polaków nie znane w ich śląskich znaczeniach – figurują w SJP.

³³ W SJP X, 812 *zaś* nie wydaje się poprawnie interpretowane w przykładach punktu 3 (widzę tam znaczenie 'znowu').

³⁴ Zob. zdjęcie p. E. Michalskiej w *Chłopskim słowie* (s. 5), właśnie w *žurku*.

³⁵ Cf. SJP XI, 1488: *žyvotek* nie jest „kaftanikiem”, lecz górną częścią cieszyńskiej *sukni*; obie części są trwale zszyte.

Najbardziej oczywistym wnioskiem, jaki nasuwają zebrane tu obserwacje, to archaiczność „zabytkowość” wręcz słownictwa cieszyńskiej gwary. Cieszyński czytający słowniki Brücknera czy Sławskiego spotyka wyjątkowo wielu „znajomych” z rodzinnych stron.